

TARBIYA FANIDA FASILITATORNING KOGNITIV-PSIXOLOGIK YONDASHUVI

Abdurahmonova Muslima

Fan o'qituvchisi: Xamidova Sabrina

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20308769>

Annotatsiya: Ushbu maqola tarbiya fanida fasilitatorning kognitiv-psixologik yondashuvini chuqur tahlil qiladi. Unda fasilitatorning o'quvchilarning idrok etish, fikrlash va hissiy jarayonlarini tushunish orqali ta'lim samaradorligini oshirish usullari ko'rib chiqiladi. Maqola o'quvchilarning ichki motivatsiyasini uyg'otish, ularning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va optimal o'quv muhitini yaratishda kognitiv va psixologik tamoyillarni qo'llash muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari fasilitatorlarga zamonaviy pedagogik amaliyotda yanada samarali bo'lish uchun nazariy va amaliy asoslarni taqdim etadi. Bu yondashuv tarbiya jarayonida har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Fasilitator, Kognitiv yondashuv, Psixologik yondashuv, Tarbiya fani, O'quv muhiti, Motivatsiya, Shaxsiy rivojlanish, Pedagogik psixologiya

Abstract: This article deeply analyzes the cognitive-psychological approach of a facilitator in the field of pedagogy. It examines methods by which facilitators can enhance educational effectiveness by understanding learners' perception, thinking, and emotional processes. The paper emphasizes the importance of applying cognitive and psychological principles to awaken learners' intrinsic motivation, support their personal development, and create an optimal learning environment. The findings provide facilitators with theoretical and practical foundations to be more effective in modern pedagogical practice. This approach serves to foster a holistically developed individual within the upbringing process.

Keywords: Facilitator, Cognitive Approach, Psychological Approach, Pedagogy, Learning Environment, Motivation, Holistic Development, Educational Psychology

Аннотация: Данная статья глубоко анализирует когнитивно-психологический подход фасилитатора в области педагогики. В ней рассматриваются методы, с помощью которых фасилитаторы могут повысить эффективность образования, понимая процессы восприятия, мышления и эмоциональные состояния учащихся. Работа подчеркивает важность применения когнитивных и психологических принципов для пробуждения внутренней мотивации учащихся, поддержки их личностного развития и создания оптимальной учебной среды. Результаты исследования предоставляют фасилитаторам теоретические и практические основы для более эффективной работы в современной педагогической практике. Этот подход способствует формированию всесторонне развитой личности в процессе воспитания.

Ключевые слова: Фасилитатор, Когнитивный Подход, Психологический Подход, Педагогика, Учебная Среда, Мотивация, Всестороннее Развитие, Педагогическая Психология

Modern ta'lim paradigmasi o'qituvchining an'anaviy rolini o'zgartirib, uni fasilitatorga aylantirishni talab etmoqda. Fasilitator, shunchaki bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beruvchi yo'naltiruvchi shaxsdir. O'quv jarayonining samaradorligi nafaqat taqdim etilayotgan ma'lumotlarning mazmuniga, balki o'quvchilarning uni qanday qabul

qilishi, qayta ishlashi va o'zlashtirishiga ham bog'liq. Shu bois, fasilitatorning kognitiv-psixologik yondashuvni chuqur tushunishi va uni amaliyotda qo'llay olishi zamonaviy tarbiya fanining dolzarb masalalaridan biridir.

Kognitiv psixologiya, insonning idrok etish, fikrlash va bilish jarayonlarini matematik modellashtirishga bag'ishlangan fandır [2]. U axborotni egallash, qayta ishlash, saqlash va eslab tushirishning murakkab jihatlariga e'tibor qaratib, xotira, diqqat, tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish kabi fundamental kognitiv jarayonlarni o'rganadi [2, 3]. Bu tamoyillar pedagogik psixologiyada keng qo'llaniladi va o'quvchilarning kognitiv faoliyatini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [2]. Xotira axborotni samarali saqlash va qayta tiklash mexanizmlari tufayli insonning kundalik faoliyatida ajralmas rol o'ynaydi [3].

Fasilitatorning kognitiv-psixologik yondashuvi o'quvchilarning ichki bilish jarayonlarini tushunish va optimallashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv fasilitatorga o'quvchilarning o'rganish uslublari, kognitiv yuklamalari va axborotni qayta ishlash strategiyalarini hisobga olgan holda o'quv muhitini yaratish imkonini beradi. Oliy ta'limda tanqidiy fikrlashga bo'lgan e'tiborning ortishi, metakognitsiya – o'z fikrlash jarayonlarini anglash va tartibga solish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqdir [4]. Flavell ta'rifiga ko'ra, metakognitsiya avtonom o'rganish va samarali muammolarni hal qilish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega [4]. Demak, fasilitatorning kognitiv-psixologik yondashuvni egallashi, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish orqali chuqur va barqaror o'rganishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biridir.

Kognitiv psixologiyaning asosiy tamoyillari fasilitatorlik faoliyatining fundamental asosini tashkil etadi. Insonning bilish jarayonlarini matematik modellashtirishga bag'ishlangan bu fan [2] fasilitatorga o'quvchilarning axborotni qanday idrok etishi, qayta ishlashi, saqlashi va eslab tushirishini chuqur tushunish imkonini beradi. Diqqat, xotira, idrok, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va til kabi asosiy kognitiv jarayonlarni tushunish fasilitatorga o'quv muhitini samarali loyihalashda yordam beradi. Masalan, diqqatni boshqarish qobiliyati o'quvchining ma'lumotni qabul qilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Fasilitator o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va uni saqlab qolish uchun turli strategiyalardan, jumladan, yangilik, dolzarblik va faol ishtirokni ta'minlovchi interaktiv mashg'ulotlardan foydalanishi lozim. Kognitiv psixologiya inson miyasini axborotni qayta ishlovchi biokomputer sifatida ko'rib chiqadi [2], bu esa fasilitatorga o'quv jarayonidagi “xatoliklarni” aniqlash va tuzatish uchun tizimli yondashuvni qo'llashga undaydi.

Xotira, kognitiv jarayonlarning markaziy elementi sifatida [3], fasilitatorlik faoliyatida alohida e'tibor talab qiladi. Ishchi xotiraning cheklangan hajmi va uzoq muddatli xotiraning axborotni kodlash, saqlash va qayta tiklash mexanizmlarini tushunish, fasilitatorga o'quvchilarga ma'lumotni samarali o'zlashtirishga yordam beradigan strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Bularga axborotni "bo'laklarga ajratish" (chunking), mavjud bilimlar bilan bog'lash (elaboration), vaqti-vaqti bilan takrorlash (spaced practice) va eslab qolishni mashq qilish (retrieval practice) kabi usullar kiradi. Fasilitator o'quvchilarni o'z fikrlash jarayonlarini anglash va tartibga solishga undash orqali metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi, bu esa avtonom o'rganish va samarali muammolarni hal qilish uchun muhimdir [4].

Fasilitatorning kognitiv-psixologik strategiyalari o'quvchilarning bilish jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan bo'lib, ularning amaliyotdagi tatbiqi chuqur va barqaror o'rganishni ta'minlaydi. Birinchidan, kognitiv yuklamani boshqarish muhimdir. Fasilitator murakkab vazifalarni kichik, boshqariladigan qismlarga ajratishi, vizual yordam vositalaridan foydalanishi va keraksiz ma'lumotlarni kamaytirishi kerak. Bu, ayniqsa, yangi va murakkab mavzularni

o‘rganishda o‘quvchilarning ishchi xotirasini haddan tashqari yuklanishdan himoya qiladi. Ikkinchidan, diqqatni oshirish va jalb qilish strategiyalari qo‘llaniladi. Turli xil faoliyat turlari, interaktiv munozaralar, real hayotiy misollar va savol-javob texnikalari o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularni jarayonga faol jalb etish uchun samarali vositalardir.

Uchinchidan, xotirani optimallashtirish bo‘yicha strategiyalar mavjud. Ma‘lumotni chuqurroq qayta ishlashga undash (masalan, "nima uchun?" savolini berish, yangi ma‘lumotni oldingi bilimlar bilan bog‘lash), o‘rganilgan materialni vaqt o‘tishi bilan takrorlash (spaced repetition) va o‘z-o‘zini sinash yoki boshqalarga tushuntirish orqali eslab qolishni mashq qilish (retrieval practice) kabi usullar axborotni uzoq muddatli xotiraga o‘tkazishga yordam beradi. Shuningdek, turli turdagi muammolarni yoki mavzularni aralashtirib o‘rganish (interleaving) ham o‘rganish samaradorligini oshirishi mumkin.

To‘rtinchidan, metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish fasilitatorning asosiy vazifalaridan biridir. Fasilitator o‘quvchilarga metakognitsiya nima ekanligini tushuntirishi va ularni o‘z o‘rganish jarayonlarini rejalashtirish, kuzatish va baholashga undashi kerak. Reflektiv jurnallar yuritish, o‘z-o‘zini baholash, tengdoshlar fikr-mulohazalarini olish va muammolarni hal qilishning tuzilgan yondashuvlarini qo‘llash kabi strategiyalar metakognitiv rivojlanishga yordam beradi. Masalan, Ispaniyaning shimolidagi davlat universitetida birinchi kurs psixologiya talabalari bilan o‘tkazilgan ARDESOS-DIAPROVE dasturi muammoga asoslangan o‘rganish (PBL) orqali tanqidiy fikrlash va metabilim ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan [4]. Bu dastur, fasilitatorlar o‘quvchilarni individual reflektiv savollar berishga va guruh munozaralarida ishtirok etishga undash orqali metakognitiv ishlarni rag‘batlantirishi mumkinligini ko‘rsatadi [4].

Beshinchidan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun fasilitator Sokratik savol-javob usulidan foydalanishi, o‘quvchilarni dalillarni tahlil qilishga, taxminlarni aniqlashga va turli nuqtai nazarlarni baholashga undashi kerak. Keys-stadiylar va simulyatsiyalar o‘quvchilarga murakkab vaziyatlarda tanqidiy fikrlashni amalda qo‘llash imkoniyatini beradi.

Kognitiv-psixologik yondashuvning afzalliklari ko‘p qirrali bo‘lib, zamonaviy ta‘lim tizimining asosiy maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, u yuzaki yodlashdan ko‘ra chuqurroq va mazmunli o‘rganishni ta‘minlaydi. O‘quvchilar ma‘lumotni shunchaki eslab qolish o‘rniga, uni tushunish, tahlil qilish va sintez qilishni o‘rganadilar. Ikkinchidan, bu yondashuv bilimning uzoq muddatli saqlanishini va turli kontekstlarga ko‘chirilishini yaxshilaydi. O‘quvchilar o‘rgangan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Uchinchidan, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada oshadi, bu esa ularni murakkab real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. To‘rtinchidan, o‘quvchilarning avtonomligi va o‘z-o‘zini tartibga solish qobiliyati rivojlanadi, bu esa ularni umr bo‘yi o‘rganuvchi shaxslarga aylantiradi. Nihoyat, bu yondashuv har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan o‘rganish tajribalarini yaratishga imkon beradi.

Shu bilan birga, kognitiv-psixologik yondashuvning o‘z cheklovlari ham mavjud bo‘lib, ularni bartaraf etish yo‘llarini izlash muhimdir. Birinchidan, bu yondashuvni samarali qo‘llash fasilitatorlardan yuqori darajadagi bilim va tajribani talab qiladi. Ular nafaqat o‘z fanini, balki kognitiv psixologiya tamoyillarini ham chuqur bilishlari kerak. Ikkinchidan, individual kognitiv profillarning murakkabligi va har bir o‘quvchining o‘rganish uslublari, sur‘atlari va oldingi bilimlaridagi farqlar fasilitator uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Uchinchidan, murakkab kognitiv jarayonlarni baholash an‘anaviy usullarga nisbatan ko‘proq vaqt va resurs talab qiladi.

To‘rtinchidan, agar ehtiyotkorlik bilan boshqarilmasa, kognitiv yuklamaning haddan tashqari oshishi o‘quvchilarda charchoq va tushkunlikka olib kelishi mumkin.

Bu cheklovlarni bartaraf etish uchun bir qator choralar ko‘rish lozim. Fasilitatorlar uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish dasturlarini tashkil etish, ularni kognitiv psixologiya sohasidagi so‘nggi tadqiqotlar va amaliyotlar bilan tanishtirish muhimdir. Ta‘lim dasturlarini kognitiv-psixologik tamoyillarni integratsiya qilgan holda qayta ko‘rib chiqish zarur. Adaptiv o‘rganish va shaxsiylashtirilgan fikr-mulohazalar uchun ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish individual farqlarni hisobga olishga yordam beradi. Fasilitatorlar o‘rtasida hamkorlikdagi o‘rganish va tengdoshlar qo‘llab-quvvatlash tizimlarini yaratish ularning tajriba almashishiga va bir-biridan o‘rganishiga imkon beradi. Yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini baholash uchun yanada mustahkam va innovatsion usullarni ishlab chiqish, shuningdek, kognitiv rivojlanishni to‘ldirish uchun ijtimoiy-emotsional o‘rganishni integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Turli madaniy va ta‘lim sharoitlarida ushbu yondashuvni samarali amalga oshirish bo‘yicha tadqiqotlarni kengaytirish ham dolzarb vazifadir.

Ushbu maqolada tarbiya fanida fasilitatorning kognitiv-psixologik yondashuvi chuqur tahlil etildi. Zamonaviy ta‘limda fasilitatorning roli o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, metakognitiv ko‘nikmalarini va chuqur o‘rganishini ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Kognitiv yuklamani boshqarish, diqqatni jalb qilish, xotirani optimallashtirish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari muhokama qilindi. Ushbu yondashuvning afzalliklari bilan birga, uning cheklovlari ham ko‘rib chiqilib, ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar berildi. Kelajakda fasilitatorlarning kasbiy malakasini oshirish va innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish orqali ushbu yondashuvni takomillashtirish zarur.

References:

1. Mamajonova, M. M. (2021). Oliy ta‘limda o‘qituvchi-fasilitator kompetentligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. *Zamonaviy ta‘lim / Sovremennoe obrazovanie*, (1), 10-15. – https://uzjournals.edu.uz/modern_edu/vol1/iss1/2/
2. Xolmatova, N. A. (2022). Ta‘lim jarayonida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari. *Psixologiya*, (3), 45-50. – <https://uzjournals.edu.uz/psixologiya/vol1/iss3/9/>
3. Karimova, G. A. (2023). Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limda pedagogik fasilitatsiyaning ahamiyati. *Fan va ta‘lim*, (2), 112-117. – https://uzjournals.edu.uz/science_education/vol1/iss2/18/
4. Davletshin, M. G., & To‘rayev, Sh. M. (2021). *Pedagogik psixologiya. Fan va texnologiya.*
5. Abdullayeva, D. A. (2022). Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik fasilitatsiya ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. *Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent davlat pedagogika universiteti.* – <https://repository.tdpu.uz/bitstream/123456789/2798/1/Abdullayeva%20D.A.%20avtoreferat.pdf>
6. Xudoyberdiyeva, S. S. (2020). Ta‘lim jarayonida talabalarning kognitiv faolligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. *Xalq ta‘limi*, (4), 78-82. – https://uzjournals.edu.uz/xalq_talimi/vol1/iss4/12/
7. Begmatov, A. A., & Xoliqov, N. R. (2023). *Tarbiya nazariyasi va metodikasi: zamonaviy yondashuvlar. Innovatsiya-Ziyo.*